

Przemysław Deles, Anna Kotańska

Wystawa "Wokół maltańskiego krzyża"

Kronika Zamkowa 1-2 (65-66), 193-196

2013

Artykuł został opracowany do udostępnienia w internecie przez Muzeum Historii Polski w ramach prac podejmowanych na rzecz zapewnienia otwartego, powszechnego i trwałego dostępu do polskiego dorobku naukowego i kulturalnego. Artykuł jest umieszczony w kolekcji cyfrowej bazhum.muzhp.pl, gromadzącej zawartość polskich czasopism humanistycznych i społecznych oraz w kolekcji mazowieckich czasopism regionalnych mazowsze.hist.pl.

Tekst jest udostępniony do wykorzystania w ramach dozwolonego użytku.

Przemysław Deles, Anna Kotańska

WYSTAWA WOKÓŁ MALTAŃSKIEGO KRZYŻA

Od 19 października 2012 do 13 stycznia 2013 r. na drugim piętrze Zamku Królewskiego w Warszawie prezentowano wystawę *Wokół maltańskiego krzyża*, zorganizowaną przez Muzeum Historyczne m.st. Warszawy we współpracy z Zamkiem i Ambasadą Zakonu Maltańskiego. Ekspozycja poświęcona była działalności Suwerennego Wojskowego Zakonu Szpitalników św. Jana Jerozolimskiego zwanego Rodyjskim i Maltańskim (joannici) oraz jego związkom z ziemiami polskimi.

Wystawę otwarto w 20. rocznicę konwentu Związku Polskich Kawalerów Maltańskich, który odbył się na Zamku w 1992 r. i znamionował oficjalny powrót organizacji do Polski po kilkudziesięcioletniej emigracji. Zamknięto ją zaś na miesiąc przed 900. rocznicą przekształcenia przez papieża Paschalisa II szpitala św. Jana Jerozolimskiego w zakon rycerski.

Na ekspozycji po raz pierwszy w Polsce prezentowano obiekty ze zbiorów: Zakonu Maltańskiego, Narodowego

1. Otwarcie wystawy. Na pierwszym planie: Fra Matthew Festing, wielki mistrz Zakonu Maltańskiego, Andrzej Rottermund, dyrektor Zamku Królewskiego w Warszawie, Bogdan Zdrojewski, minister kultury i dziedzictwa narodowego. Na drugim planie Joanna Bojarska-Syrek, ówczesna dyrektor Muzeum Historycznego m.st. Warszawy. Fot. A. Ring

2. Pierwsza sala wystawowa. Na pierwszym planie gablota zawierająca maltańską majolikę i srebra szpitalne. Na drugim planie obraz *Adoracja pasterzy* pędzla Mattii Pretiego. Fot. A. Ring

Muzeum Sztuk Pięknych w La Valletcie, Muzeum Morskiego Malty, Zbrojowni w Pałacu Wielkich Mistrzów, Maltańskiej Biblioteki Narodowej. Miały one wyjątkową wartość historyczną i artystyczną, a niektóre z nich nigdy wcześniej nie opuszczały Malty. Bogate dzieje joannitów na ziemiach wchodzących dawniej i obecnie w skład Polski i Litwy zilustrowano dziełami sztuki i dokumentami pochodzącymi z polskich muzeów, archiwów, bibliotek i zbiorów prywatnych, w wielu wypadkach nigdy wcześniej nieeksponowanymi w Warszawie, a często pokazywanymi po raz pierwszy publicznie. Zróżnicowany materiał pozwolił na stworzenie wieloaspektowej i spójnej panoramy losów polskich joannitów na tle dziejów całego zakonu.

Wystawa miała chronologiczno-problemowy układ kompozycyjny. Na początku wprowadzono publiczność w specyfikę zakonu jako organizacji religijnej, której działalność miała również charakter militarny i szpitalniczo-charytatywny, wynikający z zasady *Tuitio fidei et obsequium pauperum*, przyswiecającej działalności

joannitów. Prezentowano tam współczesne relikwiarze Krzyża Świętego i bł. Gerarda, należące do kapelanatu maltańskiego w Klebarku Wielkim, nawiązujące do początków zakonu w Ziemi Świętej, oraz kopię ikony Madonny z Filerimos, otaczanej wielką czcią przez joannitów. Wyznaczały one sferę sacrum, wzmocnioną przez obecność dzieła *Adoracja pasterzy*, doskonale ilustrującego ich mecenat artystyczny. Autor obrazu, Mattia Preti, jeden z najwybitniejszych artystów epoki baroku, był kawalerem zakonu i tworzył w jego służbie, podobnie jak słynny Caravaggio, którego najwybitniejsze dzieło stworzone na Malcie, *Ścięcie św. Jana*, reprodukowano na jednym z paneli.

Wątek sacrum kontynuowano obiektami umieszczonymi w pierwszej gablocie tej sali - wspaniałymi kielichami z XVII w., fundacji wielkich mistrzów, i łódką na kadzidło (z kolekcji Narodowego Muzeum Sztuk Pięknych w La Valletcie) oraz XVII-wiecznymi portretami patronów joannitów (na co dzień wiszącymi w Pałacu Wielkiego Mistrza w Rzymie)

wywodzących się z szeregów zakonu: wspomnianego już bł. Gerarda, założyciela szpitala w Jerozolimie i pierwszego zwierzchnika zakonu, św. Ubaldeski, działającej we Włoszech na przełomie XII i XIII w., oraz bł. Adriana Fortescue, kuzyna Anny Boleyn, skazanego na śmierć przez Henryka VIII za odmowę uznania jego zwierzchnictwa nad Kościołem angielskim. Aktywność dwojga pierwszych wiązała się ściśle ze szpitalnictwem, dlatego obok ich portretów umieszczono majolikę apteczną i służące do karmienia chorych srebrne naczynia ze szpitala św. Ducha w La Valletcie.

W kolejnej gablocie zaprezentowano bogaty materiał przybliżający działalność militarną i morską, ściśle z nią związaną. Dominował w niej model rufy galeonu San Gioacchino (z Maltańskiego Muzeum Morskiego), jedyny zachowany przykład licznie tworzonych modeli w stoczni zakonnej w La Valletcie. Obok niego prezentowano przykłady broni białej, przyrządów artyleryjskich i nawigacyjnych oraz monet zakonnych. W sąsiedztwie gabloty ustawiono jedną z niewielu pamiątek, jakie zakon zachował z panowania na Rodos – potężny mosiężny świecznik francuski z początku XVI w. W następnej gablocie znalazły się obiekty ilustrujące obecność szpitalników w średniowiecznej Polsce. Poczesne miejsce zajęły wśród nich m.in. słynny dokument zagojski (ze zbiorów Archiwum Państwowego w Krakowie), w którym znalazło się nadanie ks. Henryka Sandomierskiego, leżące u podstaw powstania pierwszej placówki joannickiej na ziemiach polskich, a także wywołująca głębokie wrażenie drewniana misa z wyobrażeniem głowy św. Jana z nieznannej komandorii brandenburskiej (obok na ścianie wisiała kolejna, równie wspaniała, misa z głową tegoż świętego z joannickiego zamku w Łagowie – oba eksponaty ze zbiorów Muzeum Narodowego w Poznaniu).

Tekst i liczne przedstawienia na ścianach przedstawiały różne sfery aktywności zakonu i jego dzieje do

XIX w. Prezentowane były m.in. mapy Archipelagu Maltańskiego, widoki La Valletty i przedstawienia bitew morskich toczonej z Turkami.

Kolejną salę poświęcono wielkim mistrzom i innym wysoko urodzonym zakonnym indywidualnościom epoki nowożytnej. Zaprezentowano tam zasadniczą część eksponatów wypożyczonych ze zbrojowni w La Valletcie, którym towarzyszyły portrety wielkiego mistrza Manuela Pinto da Fonseca pędzla Antoine'a Favraya (ze zbiorów Narodowego Muzeum Sztuk Pięknych w La Valletcie) i najwybitniejszego mistrza protestanckich joannitów brandenburskich, Jana Maurycyego von Nassau-Siegena (dzieło Petera Nasona z Muzeum Narodowego w Warszawie) oraz przykłady wywodów genealogicznych kandydatów na kawalerów (ze zbiorów rzymskiego archiwum zakonu). Elementem wskazującym na ciągłość kontaktów zakonu z Polską był list Manulea Pinto da Fonseca z gratulacjami dla Stanisława Augusta z okazji objęcia tronu (ze zbiorów Archiwum Głównego Akt Dawnych).

W Gabinetce Orderowym przedstawiono obecność kawalerów maltańskich (jak potocznie określa się joannitów odkąd objęli we władanie Maltę) w Rzeczypospolitej Obojga Narodów.

3. Ostatnia sala wystawowa. Na drugim planie stroje zakonne i portrety wielkich mistrzów: Fra Andrew Bertie'ego (po lewej) i Fra Matthew Festinga (po prawej). Fot. A. Ring

Powstała galeria portretów, w której znalazły się wizerunki m.in.: Bartłomieja Nowodworskiego, Mikołaja Krzysztofa „Sierotki” Radziwiłła, Augusta Jerzego, nieślubnego syna króla Augusta II, czy Augusta Czartoryskiego, twórcy Familii. Przedstawienia te łączyły się ściśle z tematami poruszonymi w tej części wystawy, czyli z komandoriami poznańską i stwołowicką (jedyne placówki działające od XVI aż po XVIII w., odpowiednio w Koronie i na Litwie), działalnością Bartłomieja Nowodworskiego, kwestią ordynacji Ostrogskiej, stanowiącej przedmiot sporu między zakonem a Rzeczpospolitą i rodami magnackimi, które ją przejęły po Zasławskich, oraz Wielkim Przeoratem Polski. Zwieńczeniem tej prezentacji była gabłota z insygniami magistralnymi Pawła I, który został wybrany na wielkiego mistrza po upadku Malty w 1798 r. i zlikwidował Wielki Przeorat Polski, tworząc na jego miejsce Wielki Przeorat Rosji. Obok niej umieszczono portret ks. Józefa Poniatowskiego, kawalera maltańskiego i bratanka ostatniego króla Polski, walczącego z Rosją u boku Napoleona. Należy przy tym pamiętać, że Napoleon zlikwidował państwo zakonu na Malcie, część jego członków „rzucając w objęcia” Pawła I. Portret ten wprowadzał widza w wiek XIX, w którym powstały również prezentowane wizerunki Wincentego Raczyńskiego, posłańca Pawła I na wolną jeszcze od Francuzów Malte, i kardynała Mieczysława Ledóchowskiego, arcybiskupa gnieźnieńsko-poznańskiego, słynącego z nieugiętej walki z pruską polityką kulturkampf. Został on przedstawiony jako kardynał-protector zakonu maltańskiego, którym został w Rzymie po wygnaniu z archidiecezji.

Dwudziestolecie międzywojenne, okres kluczowy w dziejach polskich kawalerów maltańskich, zostało zilustrowane bogatym materiałem fotograficznym i licznymi dokumentami, które pozwoliły zaprezentować okoliczności powstania Związku Polskich Kawalerów Maltańskich i całe spektrum jego aktyw-

ności religijnej, politycznej i charytatywno-medycznej. Przykładem tej ostatniej był szpital maltański, utworzony we wrześniu 1939 r., funkcjonujący przez cały okres okupacji i powstania warszawskiego i kontynuujący działalność w Częstochowie do roku 1949. Ze względu na wagę tematu poświęcono mu większą część kolejnej sali. Plansze omawiające skutki II wojny światowej, jakie dotknęły polskich joannitów, oraz prezentujące działalność Związku na emigracji (zilustrowane wybranymi najważniejszymi dokumentami z tego okresu) stanowiły wprowadzenie we współczesność. Żywe związki emigracji z krajem podkreślono prezentacją paramentów liturgicznych z kościoła w Nowej Hucie – Mistrzejowicach, sanktuarium polskich kawalerów maltańskich. Kościół i wspomniane obiekty zostały ufundowane przez prof. Andrzeja Ciechanowieckiego.

Ogromna ilość zdjęć nadesłanych przez przedstawicieli zakonu pozwoliła zilustrować współczesną działalność joannitów w Polsce i na świecie zarówno w formie prezentacji ściennej, jak i filmowej. Zwieńczenie całej wystawy stanowiła ekspozycja współczesnych i historycznych strojów maltańskich, m.in. należących do wielkich mistrzów, oraz dystynkcji i odznaczeń zakonnych od XVIII-wiecznych po współczesne. Ekspozycję zamykał powiększony wizerunek bulli Paschalisa II z 1113 r., powołującej zakon do życia.

Do sukcesu wystawy w znacznym stopniu przyczyniła się efektowna oprawa plastyczna i multimedialna, dzieło Kłaput Project – Barbary i Jarosława Kłaputów oraz ich zespołu. Zróżnicowana scenografia wprowadziła do wystawy element zaskoczenia i bardzo urozmaiciła ją wizualnie, uwypuklając prezentowane treści. Jej autorzy wykorzystali również muzykę, która towarzyszyła zwiedzającym, i przygotowali animowaną impresję podkreślającą motyw wędrówki, silnie obecny w dziejach zakonu.